

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.01

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2020.6/19>**Грабович Т.А.**

кандидат юридичних наук

КОМПЕНСАЦІЯ ЯК ФОРМА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ В МІЖНАРОДНІЙ ДОКТРИНІ ТА ПРАКТИЦІ

У статті на підставі аналізу сучасної міжнародно-правової доктрини та практики розглянуто сутність компенсації як найбільш поширеної форми компенсування шкоди внаслідок порушення державою міжнародно-правового зобов'язання, визначено види збитків, що є предметом відшкодування, проведено порівняння компенсації з іншими формами відшкодування – реституцією та сатисфакцією. Встановлено, що компенсація є вторинним міжнародно-правовим зобов'язанням, що є наслідком порушення первинного зобов'язання і застосовується тоді, коли реституція є неможливою або незастосовною. На відміну від сатисфакції, що є формою компенсування моральної шкоди, грошова оцінка якої може мати лише дуже відносний характер, компенсація є відшкодуванням матеріальних збитків і повинна максимально можливою мірою відповідати завданій шкоді. Доведено, що компенсація здійснюється щодо «фінансово обчислюваної шкоди», під якою розуміється будь-яка шкода, яка може бути оцінена фінансово. Роль компенсації полягає в заповненні будь-яких прогалів для забезпечення цілковитого компенсування завданої шкоди. Обґрунтовано, що обчислювана у фінансовому вираженні шкода включає, по-перше, шкоду, від якої постраждала сама держава (знищення повітряного судна або потоплення морського судна держави; напад на приміщення дипломатичних представництв та персонал; шкода, завдана іншому державному майну (як-от дороги або інфраструктура); витрати, пов'язані з ліквідацією шкоди від забруднення навколишнього середовища; побічна шкода); по-друге, шкоду, завдану фізичним особам або компаніям, від імені яких держава виступає із претензіями в рамках дипломатичного захисту (це може бути матеріальна шкода, як-от заробіток, а також і нематеріальні збитки, як-от втрата близьких людей, біль і страждання). Зроблено висновок, що, незважаючи на різноманітність форм відшкодування та міжнародних інституцій щодо вирішення спорів, був розроблений досить послідовний і постійно вдосконалюваний збір правил щодо компенсації, спрямований на врівноваження інтересів, що конкурують, сторін і міжнародного співтовариства загалом.

Ключові слова: компенсація, міжнародна відповідальність держави, відшкодування шкоди, матеріальна шкода, моральна шкода.

Постановка проблеми. Компенсація є найбільш поширеною формою відшкодування збитків унаслідок учинення міжнародно-протиправного діяння. Право на отримання компенсації за завдану шкоду підтверджено широким прецедентним правом, практикою держав і працями юристів [1, с. 119]. Дж. Баркер підкреслює, хоча поняття та принципи, що стосуються компенсації, широко спираються на національні доктрини безпосередньо або посиленням на загальні принципи права, чіткий правовий режим, що визначає права й обов'язки в міжнародному праві щодо компенсації, розвивався через прецедентне право

та міжнародні документи [2, с. 600]. Призначення компенсації та виплачувана сума можуть бути узгоджені сторонами на будь-якій стадії провадження або визначені авторитетно міжнародним судовим, арбітражним чи адміністративним органом [1, с. 120]. У справі про проект «Габчіково-Надьмарош» Міжнародний Суд Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) заявив, що «існує цілком встановлена норма міжнародного права, згідно з якою потерпіла держава має право на отримання компенсації за завдану шкоду від держави, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння». Компенсація може бути самостійною

формою компенсування шкоди або виступати доповненням до реституції [3, с. 217]. Реституція, незважаючи на її первинність як правового принципу, часто неможлива або неадекватна. Вона може бути частково або цілком виключена на підставі вилучень, викладених у ст. 35 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. (далі – Статті про відповідальність 2001 р., Статті), або через те, що потерпіла держава віддає перевагу компенсації, або ж з інших причин. Навіть коли реституція здійснена, вона може виявитися недостатньою для забезпечення цілковитого відшкодування [1, с. 119; 4, с. 500].

Наприклад, у справі “ADC Affiliate Limited and ADC & ADMC Management Limited v. Hungary” (2006 р.) під час визначення «стандарту міжнародного звичасвого права» щодо оцінки шкоди Суд зазначив, з посиланням на ст. 36 Статей 2001 р., що «еквівалентна компенсація присуджується лише в тому випадку, якщо не може бути здійснена реституція» [5, п. 494–494]. У справі “Mohammad Ammar Al-Bahloul v. The Republic of Tajikistan” (2010 р.) арбітраж процитував ст. 36 на підтримку свого твердження про те, що «у разі, коли шкода не відшкодована шляхом реституції, Статті КМП передбачають компенсацію у грошовій формі за шкоду, яка, як було продемонстровано, була викликана відповідним порушенням» [6, п. 52, 65]. Зважаючи на той факт, що компенсація є однією з найпоширеніших форм відшкодування в міжнародному праві, що сприяє реалізації цілковитого відшкодування потерпілій державі, необхідним і актуальним є дослідження сутності компенсації, правил її застосування, порівняння з іншими формами відшкодування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, що розглядали у своїх працях питання міжнародно-правової відповідальності держави, можна назвати таких науковців-практиків, як: Р. Аго, С.Ф. Амерасінг, В.Ф. Антипенко, С.С. Андрейченко, К.А. Важна, В.А. Василенко, К.О. Дейкало, О.В. Задорожній, А. Зайберт-Фор, І.І. Лукашук, Дж. Кроуфорд, Д. Макголдрик, С. Оллесон, А. Пеллет, М. Соренсен та інші. Водночас проблематиці компенсування шкоди як наслідку вчинення міжнародно-протиправного діяння, зокрема такої форми відшкодування, як компенсація, не приділено належної уваги.

Мета статті полягає у вивченні на підставі аналізу сучасної міжнародно-правової доктрини та практики сутності компенсації як найбільш поширеної форми компенсування шкоди внаслідок порушення державою міжнародно-правового

зобов'язання, визначенні видів шкоди, що є предметом відшкодування, порівнянні компенсації з іншими формами відшкодування, реституцією та сатисфакцією.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі ст. 36 Статей про відповідальність держав 2001 р., держава, відповідальна за міжнародно-протиправне діяння, зобов'язана компенсувати шкоду, завдану таким діянням, наскільки така шкода не компенсується реституцією. Компенсація охоплює будь-яку обчислювану у фінансовому вираженні шкоду, зокрема й упушену вигоду, наскільки вона встановлена.

У своєму рішенні у справах “Gemplus S.A. et al. v. The United Mexican States” і “Talsud S.A. v. The United Mexican States” (2010 р.) арбітражний трибунал зазначив, що «ст. 36 містить дві однозначні вимоги: шкода повинна бути «обчислюваною у фінансовому вираженні», тобто повинна піддаватися оцінці у грошовому еквіваленті, і що ця шкода має бути «встановлена», тобто бути визначена таким чином, щоб можна було виплатити відшкодування, співрозмірне з доведеними збитками потерпілої сторони і, відповідно, повним відшкодуванням за протиправне діяння <...>» [7, пп. 13–81]. У рішенні у справі “Masdar Solar & Wind Cooperatief U. A. v. Kingdom of Spain” (2018 р.) Арбітражний суд, з посиланням на п. 1 ст. 36, зробив висновок, що позивач «має право на повне відшкодування шкоди, завданої йому в результаті порушення відповідачем умов договору». Водночас Суд зазначив, що «моральна шкода під дію принципу, викладеного у ст. 36 Статей КМП, не підпадає» [8, п. 564–565].

Роль компенсації полягає в заповненні будь-яких прогалин для забезпечення цілковитого відшкодування завданих збитків [1, с. 119]. Ще в рішенні у справі “Lusitania” (1923 р.) [9, с. 39] арбітражний суддя вказав, що основна концепція «відшкодування шкоди» полягає у «<...> відшкодуванні понесеної шкоди; виплаті встановленої в судовому порядку компенсації за протиправне діяння. Судовий захист повинен бути порівняний із понесеною шкодою з тим, щоб потерпіла сторона могла отримати повне відшкодування» [1, с. 119]. У нещодавньому рішенні у справі “Unión Fenosa Gas, S. A. v. Arab Republic of Egypt” (2018 р.) Суд заявив, що розмір компенсації, яка буде присуджена Судом, повинен визначатися з урахуванням принципів міжнародного звичасвого права, а саме принципу «повного відшкодування», щоб усунути, наскільки це можливо, наслідки міжнародно-протиправних дій відпо-

відача відповідно до загального принципу, давно встановленого в рішенні ППМС у справі «Про фабрику в Хожуві» (1928 р.) і підтвердженого також у ст. ст. 31 і 36 Статей КМП про відповідальність держав» [10, п. 10.96–10.97].

Компенсація зазвичай є грошовою виплатою (хоча іноді за згодою сторін може набувати й інших вартісних форм). Грошова компенсація повинна максимально можливою мірою відповідати розміру шкоди, понесеної потерпілою державою внаслідок порушення [1, с. 119–120].

Як пише Дж. Баркер, компенсація є найпоширенішим засобом правового захисту, зазвичай готівкою або її еквівалентом, розрахованим на компенсацію втрат або порушень охоронюваних законом інтересів. Вона зазвичай використовується, коли втрата або шкода можуть бути оцінені у грошовому вираженні, але може включати моральну шкоду, як-от емоційна травма, пов'язана з порушенням прав людини. Однак відмежування між компенсацією, з одного боку, та моральною шкодою стосовно суверенних інтересів, як-от сатисфакція, і каральних санкцій, що включають грошовий елемент, з іншого боку, зберігається, як і раніше [2, с. 599].

На відміну від сатисфакції, роль компенсації полягає у відшкодуванні фактичних збитків, понесених в результаті міжнародно-протиправного діяння. Інакше кажучи, ст. 36 Статей виконує суто компенсаційну функцію, на що вказує її назва. Вона не має на меті покарати відповідальну державу, не має навмисного або штрафного характеру. Грошові виплати можуть застосовуватися в рамках сатисфакції, але водночас вони виконують роль, відмінну від ролі компенсації, адже сатисфакція спрямована на загладження моральної шкоди, вартісна оцінка якої може бути вкрай приблизною і мати відносний характер [1, с. 119–120]. С. Віттіч в описі компенсаційної функції відзначає, що «репаративний аспект компенсації в загальному праві міжнародної відповідальності означає необхідність відшкодування минулої шкоди, ніж орієнтацію на майбутнє» [4, с. 500].

Сфера застосування зобов'язання щодо компенсування завданої внаслідок міжнародно-протиправного діяння шкоди, обмежена формулюванням «за будь-яку обчислювану у фінансовому вираженні шкоду», тобто будь-яку шкоду, що піддається обчисленню з фінансового погляду. Обчислювана у фінансовому вираженні шкода включає:

– по-перше, шкоду, від якої постраждала сама держава (шкода власності держави або її персоналу або ж у зв'язку з понесеними державою

розумними витратами з ліквідації або зменшення розмірів шкоди, завданої міжнародно-протиправним діянням);

– по-друге, шкоду, завдану фізичним особам або компаніям, від імені яких держава виступає із претензіями в рамках дипломатичного захисту [1, с. 120].

Що стосується першої категорії – шкоди самій державі, то шкоду державі як таку може бути завдано внаслідок:

– знищення її повітряного судна або потоплення її морського судна;

– нападу на приміщення її дипломатичних представництв та персонал;

– шкоди, завданої іншому державному майну (як-от шкода, яку завдано дорогам або інфраструктурі);

– витрат, пов'язаних із ліквідацією шкоди від забруднення навколишнього середовища;

– побічної шкоди, завданої, наприклад, унаслідок необхідності виплачувати пенсії і покривати медичні витрати посадовим особам, які постраждали через протиправні діяння. Щодо побічної шкоди наявне цілком усталене правило про те, що побічні витрати підлягають компенсації, якщо вони були понесені розумним чином для усунення шкоди й іншого зменшення збитків, спричинених порушенням зобов'язань. Такі витрати можуть бути пов'язані, наприклад, з переміщенням персоналу, необхідністю зберігання товарів [1, с. 127].

Перелік видів шкоди не є вичерпним, оскільки категорії шкоди, що підлягає компенсації, не є раз і назавжди встановленими [1, с. 120].

Прикладом справи, пов'язаної зі шкодою самій державі, є рішення Міжнародного трибуналу з морського права у справі про судно «Сайга». Сент-Вінсент і Гренадіни вимагали від Гвінеї компенсації за протиправний арешт зареєстрованого в Сент-Вінсент і Гренадінах судна «Сайга» і його команди. Трибунал присудив компенсацію з урахуванням відсотків у розмірі 2 123 357 доларів США. Основні види компенсованої шкоди, зокрема, включали шкоду самому судну, зокрема й вартість ремонту, втрати, пов'язані із фрахтом, витрати, спричинені затриманням, а також затриманням команди й інших осіб, які перебували на борту.

Позивач вимагав також компенсацію за порушення його прав як держави, що полягало в арешті судна, яке ходить під її прапором. Однак Суд визнав, що заява Суду про те, що Гвінея діяла протиправно, в обставинах справи представляє адекватне відшкодування. Були також залишені без задоволення претензії, що стосувалися втрати реєстраційних

надходжень. Трибунал визнав, що позивач не надав достатніх обґрунтувань. Не були задоволені претензії щодо витрат, понесених у зв'язку з компенсацією робочого часу, витраченого посадовими особами, які займалися питаннями арешту судна. Трибунал визнав, що такі витрати не підлягають компенсації, оскільки вони були понесені під час виконання звичайних функцій держави прапора [3, с. 218].

Поширена практика вирішення питань компенсації шляхом взаємної угоди [3, с. 219]. У багатьох випадках ці виплати здійснюються на основі *ex gratia*, або принципу «без шкоди для інших прав і зобов'язань», без визнання відповідальності [1, с. 122]. Виключення питань відповідальності полегшує досягнення угоди. Прикладом може бути угода 1996 р. між Іраном і США про «повне і остаточне врегулювання» спору щодо знищення іранського літака і загибелі 290 пасажирів і членів екіпажу, або згода між США і Китаєм про виплату *ex gratia* 4,5 млн доларів США сім'ям убитих і поранених під час бомбардування китайського посольства в Белграді в 1999 р. [3, с. 219].

Зупинимо далі увагу на питанні шкоди, завданої фізичним особам або компаніям, від імені яких держава може виступати із претензіями в рамках дипломатичного захисту.

В області дипломатичного захисту є значна кількість матеріалів за відповідними нормами і методами оцінки компенсації, особливо в тому, що стосується особистої шкоди і захоплення матеріального майна або завдання йому шкоди. Існує чітке правило, що держава може отримати компенсацію за тілесні ушкодження, завдані її посадовим особам або громадянам, крім і понад безпосередньої шкоди, якої їй самій могло бути завдано внаслідок тієї самої події [1, с. 122].

Тілесні ушкодження, що підлягають компенсації, охоплюють не тільки пов'язані із цим матеріальні збитки, як-от втрата прибутків і можливостей отримання доходів, витрати на медичне обслуговування тощо, але і нематеріальні збитки, завдані окремим особам (що іноді зветься «моральною шкодою»). Під нематеріальною шкодою зазвичай розуміються втрата рідних і близьких, біль і страждання, образа почуттів, пов'язана із замахом на особистість, житло або приватне життя. Не меншою мірою, ніж матеріальна шкода, завдана потерпілій державі, нематеріальна шкода може бути обчислена у грошовому вираженні і стати предметом претензії про надання компенсації [1, с. 122].

Міжнародне право передбачає компенсацію за психічні страждання, образи почуттів, приниження особистості, ганьбу, приниження гідності,

позбавлення соціального статусу або завдання шкоди довірі та репутації, водночас така шкода є «цілком реальною, і той простий факт, що вона важко піддається кількісному визначенню або оцінці у грошовому вираженні, не робить її менш реальною і не дає підстав позбавляти потерпілу особу відповідної компенсації [1, с. 123].

У справі “Desert Line Projects LLC v. Yemen” (2008 р.), арбітраж у процесі вивчення вимоги про відшкодування нематеріальної («моральна») шкоди дійшов висновку про те, що «навіть якщо інвестиційні договори головним чином спрямовані на захист майнових і економічних цінностей, вони як такі не виключають, що у виняткових обставинах сторона може вимагати компенсації моральної шкоди. У більшості правових систем загальновизнано те, що моральна шкода також підлягає відшкодуванню поряд із суто економічною [11, п. 289].

Питання компенсації особистої шкоди розглядаються правозахисними органами, зокрема Європейським судом з прав людини та Міжамериканським судом з прав людини. Компенсуються як матеріальні збитки (втрата заробітку, пенсії, медичні витрати тощо), так і нематеріальна шкода (біль і страждання, душевні муки, приниження, зниження життєвого тону і втрата зв'язку із близькими людьми та колегами), сума компенсації за яку зазвичай розраховується на основі справедливої оцінки. Рішення правозахисних органів щодо компенсації шкоди ґрунтуються на принципах відшкодування відповідно до загальних норм міжнародного права [1, с. 123; [12, с. 267–271].

КМП ООН у коментарі до Статей про відповідальність держав 2001 р. відзначає, що, окрім великої кількості угод про одноразову компенсацію, що охоплюють множинні позови, майнові позови громадян, порушені на підставі міжнародно-протиправного діяння, розглядаються різними спеціальними і такими, що постійно діють, судами і комісіями. Зважаючи на таке різноманіття судових органів, у винесених ними рішеннях є значні розбіжності. Проте вони закріплюють корисні принципи, якими можна керуватися під час визначення компенсації за даний вид шкоди [1, с. 123–124].

Розглянемо як приклад справу, у якій держава здійснювала дипломатичний захист свого громадянина через учинення іншою державою міжнародно-протиправного діяння – рішення МС ООН у справі Амаду Садіо Діалло (Гвінейська Республіка проти Демократичної Республіки Конго) (Компенсація, належна Гвінейській Республіці від Демократичної Республіки Конго) (2012 р.). 28 грудня 1998 р. Республіка Гвінея

подала до Секретаріату Суду заяву про порушення розгляду проти Демократичної Республіки Конго, у зв'язку із суперечкою, що стосувалася «серйозних порушень міжнародного права», імовірно скоєних стосовно особисто пана Амаду Садіо Діалло, громадянина Гвінеї. У своєму рішенні від 30 листопада 2010 р. по суті справи Суд постановив, що стосовно обставин, за яких пан Діалло був висланий 31 січня 1996 р., ДРК порушила ст. 13 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права і п. 4 ст. 12 Африканської хартії прав людини і народів. Суд також постановив, що стосовно обставин, за яких Діалло був заарештований і утримувався під вартою в 1995–1996 рр. з метою його висилки, ДРК порушила п. п. 1 і 2 ст. 9 Пакту і ст. 6 Африканської хартії. Крім того, Суд постановив, що ДРК порушила права пана Діалло згідно з пп. б п. 1 ст. 36 Віденської конвенції про консульські зносини [13, с. 329–330].

У своєму рішенні по суті справи Суд також постановив, що Демократична Республіка Конго несе зобов'язання з виплати відповідного відшкодування у формі компенсації Республіці Гвінеї за шкідливі наслідки порушень міжнародних зобов'язань. Однак Суд не приписав ДРК виплатити компенсацію за порушення прав пана Діалло згідно з пп. б п. 1 ст. 36 Віденської конвенції. Суд вирішив, якщо сторони не досягнуть домовленості щодо компенсації, належної Гвінеї з боку ДРК, протягом шести місяців із дати винесення зазначеного рішення, це питання буде врегульовано Судом. Оскільки граничний термін у шість місяців, установлений Судом, закінчився 30 травня 2011 р. і протягом нього сторони так і не досягли домовленості із цього питання, Суду належало вирішити питання про суму компенсації, яка належить на користь Гвінеї в результаті протиправних арештів, затримань і висилки пана Діалло з боку ДРК.

Гвінея домагалася компенсації за чотири пунктами шкоди, як-от: нематеріальна шкода (вказана Гвінеєю як «психічна і моральна шкода»); і три пункти матеріальної шкоди: передбачувана втрата особистого майна (раптова висилка пана Діалло не дозволила йому вжити заходів щодо розпорядження або переведення особистого майна, що перебувало в його квартирі, а також призвела до втрати певних активів на банківських рахунках); передбачувана втрата професійної винагороди (зазначена Гвінеєю як «втрата доходу») під час утримання пана Діалло під вартою і після його висилки; і передбачуване позбавлення «потенцій-

ного доходу». Щодо кожного пункту шкоди Суд повинен був розглянути питання про те, чи встановлена шкода, а визначити, чи є та якою мірою завдана шкода наслідком протиправної поведінки з боку відповідача, з урахуванням того, чи існує досить прямий і певний причинно-наслідковий зв'язок між протиправним діянням і шкодою, завданою заявнику. На підставі наявності шкоди і причинно-наслідкового зв'язку Суд повинен встановити суму компенсації [13, с. 329–330].

МС ООН встановив суму компенсації, належної з Демократичної Республіки Конго на користь Республіки Гвінеї за нематеріальну шкоду, завдану пану Діалло, у розмірі 85 000 доларів США. Суд дійшов висновку, що у випадку пана Діалло завдання йому нематеріальної шкоди стало неминучим наслідком протиправних діянь ДРК. Пан Діалло був заарештований без повідомлення йому причин арешту і без надання можливості скористатися засобами правового захисту; він утримувався під вартою протягом необґрунтовано тривалого терміну до висилки; він став об'єктом звинувачень, що не були обґрунтовані; він був неправомірно висланий із країни, у якій прожив 32 роки і займався важливою підприємницькою діяльністю. Тому Суд вирішив, що неправомірною поведінкою ДРК завдано пану Діалло серйозних психологічних страждань і шкоди його репутації [13, с. 330].

Суд звернув увагу на те, що кількісне визначення компенсації за нематеріальну шкоду неминуче ґрунтується на міркуваннях справедливості. Тому, на думку Суду, сума в розмірі 85 000 доларів США була належною компенсацією за нематеріальну шкоду, завдану пану Діалло.

Щодо вимоги про матеріальну шкоду, завдану пану Діалло, Суд встановив суму компенсації, належної з Демократичної Республіки Конго на користь Республіки Гвінеї, у розмірі 10 000 доларів США. Суд переконався, що незаконна поведінка ДРК завдала матеріальної шкоди пану Діалло стосовно його особистого майна, що перебувало у квартирі, де він проживав, хоча, на думку Суду, було б необґрунтованим погодитися з дуже високою сумою, яку вимагала Гвінея за цією статтею шкоди. У такій ситуації Суд присудив компенсацію на підставі міркувань справедливості [13, с. 331]. Суд не присудив компенсації щодо дорогих предметів і активів на банківських рахунках.

Суд також постановив, що жодна компенсація не належить Гвінейській Республіці від Демократичної Республіки Конго щодо вимог, що стосувалися матеріальної шкоди, імовірно завданої пану Діалло внаслідок втрати професійної винагороди

під час його незаконного утримання під вартою і після його незаконної висилки, а також через втрату потенційного доходу [13, с. 328–329]. Суд нагадав, що сума, присуджена Гвінеї в порядку здійснення дипломатичного захисту пана Діалло, призначена для того, щоб забезпечити компенсування завданої останньому шкоди.

Дж. Кроуфорд відзначив щодо цієї справи, що присудження Судом компенсації нематеріальної шкоди можна вважати обґрунтованим, «хоча викликає жаль той факт, що Суд не пояснив свого розрахунку» [14, с. 521]. Як заявив суддя Грінвуд, «потрібен не вибір довільної цифри, а застосування принципів, які принаймні дозволяють побачити чинники, що спонукали Суд до призначення присудженої суми. Навіть більше, ці принципи повинні бути застосовуваними послідовно й узгоджено таким чином, щоб присуджена сума вважалася справедливою, не лише посилаючись на факти цієї справи, але й порівняно з іншими справами» [15, п. 7].

Найбільш складні питання виникають щодо визначення розмірів шкоди, що компенсується, і правил її оцінки. Ці правила істотно розрізняються залежно від характеру та змісту конкретних порушених первинних зобов'язань, від оцінки поведінки сторін і низки інших чинників. Рішення багато в чому визначається метою досягнення справедливого та прийняттого для сторін врегулювання [1, с. 120]. У своєму рішенні у справі “Ioannis Kardassopoulos and Ron Fuchs v. The Republic of Georgia” (2010 р.) арбітраж послався на ст. 36 щодо застосовного стандарту компенсації за порушення положення договору, що вимагає справедливого і рівноправного ставлення в умовах, коли розглянутий договір не містить відповідних положень [16, п. 532].

Дж. Баркер наголошує на тому, що відмінності у фактичних обставинах кожної справи, отже, і складність правил, ускладнюють практичне застосування компенсації. У різних випадках зачіпається широке коло суверенних, особистих і майнових інтересів з їхніми власними ризиками втручання і завдання шкоди і з більшим чи меншим ступенем правового захисту. Для майнових і договірних втрат потрібні різні, а іноді і гібридні методи оцінки залежно від типу задіяного майна, виду, тривалості та наслідків втручання, а також наявних доказів. Це особливо правильно в разі комерційних збитків, коли дохід може слугувати основою для визначення капітальної вартості, а також бути окремим розділом збитків [2, с. 603].

Особливого значення набуває проблема компенсації за шкоду, завдану довкіллю. Якщо звернутися до міжнародної практики, то виявиться, що і відповідні угоди, і арбітражні рішення вважали необхідною компенсацію розумних витрат потерпілої держави, понесених під час ліквідації або усунення наслідків забруднення, або компенсацію за зменшення вартості пошкодженого майна. У такому разі зазвичай посилаються на арбітражне рішення у справі «Трейл Сметтер» (1938, 1941 рр.). Рішення передбачало виплату Канадою компенсації Сполученим Штатам за шкоду ґрунту і майну, завдану викидами в атмосферу металургійним заводом, розташованим недалеко від кордону між двома державами. Під час визначення компенсації було взято до уваги зменшення вартості забрудненої землі [3, с. 224].

Шкода, яка завдається навколишньому середовищу, часто перевищує розміри прямого збитку, який легко визначається на основі врахування витрат з очищення території або зменшення вартості майна. Практика не дає відповіді на питання про компенсацію такої шкоди. КМП ООН відзначає, що «фактична шкода, завдана таким цінностям екологічного порядку», як біологічне різноманіття, краса природного ландшафту тощо, що іноді зветься «цінності, які не мають утилітарного значення», «є не менш реальною і такою, що підлягає компенсації, ніж шкода майну, хоча її, можливо, і складніше визначити в кількісному відношенні» [1, с. 122]. Компенсація за шкоду, завдану довкіллю, може мати місце і в рамках відповідальності за збройний конфлікт. Усе це свідчить про тенденцію до підвищення відповідальності за шкоду, яку завдають навколишньому середовищу. Ця тенденція є закономірною. Вона визначається загальною зацікавленістю держав в обмеженні завданої навколишньому середовищу шкоди, від чого залежить благополуччя людства [3, с. 225].

Висновки. Компенсація є вторинним міжнародно-правовим зобов'язанням, що є наслідком порушення первинного зобов'язання і застосовується тоді, коли реституція є неможливою або незастосовною.

На відміну від сатисфакції, що є формою компенсування моральної шкоди, грошова оцінка якої може мати лише дуже відносний характер, компенсація є відшкодуванням матеріальних збитків і повинна максимально можливо мірою відповідати завданій шкоді. КМП ООН під час розроблення Проекту статей про відповідальність активно обговорювала вживання термінів «моральна шкода», «матеріальна шкода» та «нема-

теріальна шкода» щодо ст. ст. 36 та 37 Статей. Дійшли згоди, що компенсація здійснюється щодо «фінансово обчислюваної шкоди», водночас сатисфакція є відповідним засобом правового захисту за шкоду, що піддається нефінансовій оцінці. Фінансово обчислюваною є будь-яка шкода, яка може бути оцінена фінансово. Це виключає компенсування моральної шкоди державі. Однак моральна шкода відшкодовується громадянам, якщо держава заявляє про це в порядку дипломатичного захисту. Це означає, що фінан-

сово обчислювана шкода може включати не лише матеріальну шкоду громадянам, як-от заробіток, а також і нематеріальну шкоду, як-от втрата близьких людей, біль і страждання [14, с. 517].

Незважаючи на різноманітність форм відшкодування та міжнародних інституцій щодо вирішення спорів, був розроблений досить послідовний і постійно вдосконалюваний звід правил щодо компенсації, спрямований на зрівноваження інтересів, що конкурують, сторін і міжнародного співтовариства загалом.

Список літератури:

1. Проекты статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния с комментариями к ним. *Ежегодник комиссии международного права*. 2001. Т. II. Ч. 2. A/CN.4/SER.A/2001/ADD.1 (PART 2). С. 32–174.
2. Barker J. The Different Forms of Reparation: Compensation. *The Law of International Responsibility* / J. Crawford, A. Pellet, S. Olleson (eds). 2010. P. 599–611.
3. Лукашук И. Право международной ответственности. Москва : Волтерс Клувер, 2004. 432 с.
4. Wittich S. Compensation. *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. 2008. Vol. II. P. 499–508.
5. ICSID. ADC Affiliate Limited and ADC & ADMC Management Limited v. Republic of Hungary. Case № ARB/03/16. Award. 2 October 2006.
6. Arbitration Institute of the Stockholm Chamber of Commerce. Mohammad Ammar Al-Bahloul v. The Republic of Tajikistan. Case № V (064/2008). Final Award. 8 June 2010.
7. ICSID. Gemplus S.A. et al. v. The United Mexican States i Talsud S.A. v. The United Mexican States. Cases № ARB (AF)/04/3 & ARB (AF)/04/4. Award. 16 June 2010.
8. ICSID. Masdar Solar & Wind Cooperatief U. A. v. Kingdom of Spain. Case № ARB/14/1. Award. 16 May 2018.
9. UNRIAA. United States v. Germany. 1923. Vol. VII. P. 32
10. ICSID. Unión Fenosa Gas, S.A. v. Arab Republic of Egypt. Case № ARB/14/4. Award. 31 August 2018.
11. ICSID. Desert Line Projects LLC v. The Republic of Yemen. Case № ARB/05/17. Award. 6 February 2008.
12. Блажівська Н. Особливості застосування компенсації та реституції Європейським судом з прав людини з метою захисту права власності. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 3. С. 267–271.
13. Амаду Садио Диалло (Гвинейская Республика против Демократической Республики Конго) (Компенсация, причитающаяся Гвинейской Республике от Демократической Республики Конго) : решение от 19 июня 2012 г. *Краткое изложение решений, консультативных заключении и постановлении Международного Суда ООН 2008–2012*. UN Doc ST/LEG/SER.F/1/Add.5.
14. Crawford J. State Responsibility: The General Part. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 912 p.
15. ICJ. 19 June 2012. Declaration of Judge Greenwood. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/103/103-20120619-JUD-01-00-EN.pdf>.
16. ICSID. Ioannis Kardassopoulos and Ron Fuchs v. The Republic of Georgia. Case № ARB/05/18 and ARB/07/15. Award. 3 March 2010.

Grabovich T.A. COMPENSATION AS A FORM OF REPARATION IN INTERNATIONAL DOCTRINE AND PRACTICE

The article considers the essence of compensation as the most common form of reparation for injury caused by the state's violation of international obligations; identifies the types of injury that are subject to compensation; compares compensation with other forms of reparation (restitution and satisfaction) based on the analysis of modern international doctrine and practice. Compensation has been found to be a secondary international obligation that results from a breach of the primary obligation. Compensation is applied in cases where restitution is impossible or inapplicable. Unlike satisfaction, which is a form of reparation for non-pecuniary damage, the monetary value of which can only be very relative, compensation is a form of reparation for material damage. It has been proven that compensation is provided for "financially assessable damage" including loss of profits so far as this is established in the given case. The role of compensation is to fill in any gaps so as to ensure full reparation for damage suffered. It is justified that the financially assessable damage includes the damage suffered by the State as such (destruction of an aircraft or sinking of a state ship; attack

on the premises of diplomatic missions and personnel; damage to other state property (for example, roads or infrastructure), costs associated with the elimination of damage from environmental pollution, incidental damage) as well as damage caused to individuals or companies on whose behalf the state makes claims on diplomatic protection (this may be material damage such as earnings, as well as moral damage such as loss of loved ones, pain and suffering). It is established that a state may seek compensation in respect of personal injuries suffered by its officials or nationals, over and above any direct injury it may itself have suffered in relation to the same event. It is concluded that despite the variety of forms of reparation and international dispute resolution institutions, a fairly consistent and continuously improved set of rules on compensation has been developed to balance the competing interests of the parties and the international community as a whole.

Key words: *compensation, international responsibility of state, reparation, material injury, moral injury.*